

*Мазур М. Р.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлені окремі психологічні особливості адвокатської діяльності у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, адвокат, адвокатська діяльність, психологічні особливості, захист.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1] адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Стаття 19 вказаного Закону деталізує це положення і наводить перелік видів адвокатської діяльності: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави; 2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; 3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні тощо; 4) надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні; 5) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні; 6) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами тощо.

Крім того, зі змісту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що перелік видів адвокатської діяльності є фактично невичерпним, оскільки адвокат має право займатись також іншими видами адвокатської діяльності, не забороненої законом.

Як можна помітити з наведених вище законодавчих положень, адвокатська діяльність за своїм змістом є діяльністю вкрай різноманітною і багатогранною. Вона охоплює різні види проваджень, поширюється на різноманітні сфери правовідносин, які (за всієї своєї концептуальної схожості) мають різні риси. Останнє зумовлює їх відмінну психологічну специфіку. У цьому аспекті особливий інтерес викликають кримінальне провадження і дослідження психологічних особливостей адвокатської діяльності у ньому.

Особливості психології адвокатської діяльності розглядалися у працях таких науковців, як, зокрема, В.В. Бедь, Т.В. Варфоломеева, Я.П. Зейкан, В.О. Коновалова, О.Д. Святоцький, Л.А. Скабеліна, О.М. Скрябін, А.М. Столяренко, Д.П. Фіолевський, Г.Г. Шиханцов, В.Ю. Шепітько, О.Т. Яновська, М.М. Ясинок. Проте актуальність цієї проблематики не згасає, а навпаки, потребує подальшого розгляду.

Мета статті полягає у виокремленні та аналізі окремих психологічних особливостей адвокатської діяльності у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність адвоката за функціональною структурою належить до системи професій типу «людина – людина», специфіка спеціальностей цього типу полягає в тому, що вони мають ніби здвоєний предмет праці. З одного боку, головний їх зміст полягає у взаємодії між людьми, але з іншого боку, професії цього типу вимагають від людини спеціальних знань, умінь і навичок у певній галузі виробництва, науки і техніки, мистецтва тощо.

Психологічний аналіз будь-якого різновиду людської професійної діяльності перш за все передбачає виокремлення тих її характерних особливостей, що суттєво впливають на особистість суб'єкта цієї діяльності. Говорячи про адвокатську діяльність, необхідно виокремити низку її психологічних особливостей. Далі розглянемо їх детальніше.

1) До особливостей адвокатської діяльності відносять її правову регламентацію. Це означає, що адвокатська діяльність піддається правовому регулюванню. Вона має досить жорсткий та визначений процесуальний порядок. Правовою основою діяльності адвоката є Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики, інші нормативно-правові акти України (це, зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України, якщо йдеться про адвокатську діяльність у кримінальному провадженні). Крім того, відповідно до Правил адвокатської етики (ст. 50) [2] адвокати повинні слідувати принципам адвокатської діяльності, передбаченим вже згаданим вище Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилами адвокатської етики, рішеннями З'їзду адвокатів України, актами Ради адвокатів України (РАУ), Національної асоціації адвокатів України (НААУ).

Звісно, це не означає, що адвокат обмежений у своїх волевиявленнях щодо вибору засобів організації та виконання роботи. Так, здійснення підготовки до процесу, складання плану захисту, послідовність реалізації його методів і прийомів залежать більше від професійного досвіду та практичних навичок адвоката. У цьому випадку такої ретельної нормативної регламентації немає. Однак, плануючи власну діяльність, адвокат подумки повинен зіставляти майбутні дії з нормами законодавства, які регламентують ці дії.

2) Наступною особливістю адвокатської діяльності є дефіцит часу.

Кожний адвокат як суб'єкт діяльності, який прагне якісно виконувати свої обов'язки, постійно працює в умовах дефіциту часу й нервової напруженості. Очевидно, що це зумовлено труднощами планування роботи під час виникнення великої кількості ситуацій, які потребують негайного вирішення (у межах своєї компетенції); йдеться про організацію процесу роботи, розв'язання конфліктів, заяви, скарги, судові засідання тощо. Робота в умовах дефіциту часу за великого потоку інфор-

мації є важким іспитом для всіх функціональних систем організму людини.

Вказаний дефіцит часу може породжуватися обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. До обставин об'єктивного характеру можемо віднести правове закріплення строків досудового розслідування, строки оскарження дій, рішень чи бездіяльності, строки подання апеляційної скарги тощо. До обставин суб'єктивного характеру слід віднести особистісний чинник, що стосується самоорганізації діяльності адвоката і залежить від досвіду роботи, самодисципліни, вміння правильно і раціонально планувати час, стану здоров'я тощо.

3) До особливостей також слід віднести емоційно насичений характер адвокатської діяльності. Професійні ситуації, які виникають в діяльності адвоката, нерідко носять як глибокий емоційно-позитивний, так і емоційно-негативний характер.

Наявність негативних емоцій в професійній діяльності адвоката часто є обумовленою специфікою самого кримінального провадження (вчиненням злочином, заподіяною шкодою тощо), відносинами з різними його учасниками, а також особливостями індивідуального сприйняття адвокатом оточуючої обстановки. Все це надає адвокатській діяльності напруженого, стресогенного характеру і є небезпечним для адвоката з точки зору психотравмуючих факторів. Серед таких стресогенних і напружених умов, зокрема, можна виділити прояви неповаги до нього, приниження, нерідко погрози, образи. Також сюди можна віднести і судові рішення, ухвали, постанови різних органів державної влади, які адвокат сприймає як несправедливі і такі, що суперечать його моральним принципам і уявленням.

Як правильно зазначає Л.Г. Терлецька, діяльність адвоката може призвести до його постійної психічної напруженості (психоемоційного перевантаження). Природно, що працювати в такому стані, на межі розумових і фізичних сил впродовж тривалого часу неможливо, бо професійна деформація немінуча. Однак потрібно виховувати в собі певну психологічну стійкість, здатність до самоконтролю (регулювання вчинків, мотивів, установок і зниження на цій основі негативного впливу різних чинників психічної напруги) [3, с. 89].

Слід зазначити, що емоційна напруженість психіки людини залежить від досвіду роботи. Так, на її початку вона завжди висока, що пов'язано зі зміною динамічних стереотипів (сформованих під час навчання, роботи в іншій сфері тощо), незнанням специфіки роботи, страхом помилок, недостатністю професійних якостей. З накопиченням досвіду виникає новий динамічний стереотип: на нові подразники формується відповідна система реакцій, що зберігає затрати нервової системи й послаблює напруженість [4].

4) Особливістю адвокатської діяльності є її підвищений рівень професійної відповідальності (у зовнішньому аспекті – перед кимось, у внутрішньому аспекті – перед самим собою).

Через суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва.

Адвокат зобов'язаний надавати професійну правову допомогу клієнту, здійснювати його захист компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, досконалість у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення [2].

Професія адвоката означає високий рівень не лише професійної, але й особистої, моральної відповідальності за прийняті ним рішення і вчинені дії. Найчастіше від рішень і дій адвоката залежить не тільки факт дотримання законних прав та інтересів (і, природно, їх захисту), але й життя, здоров'я, матеріальний добробут, честь і гідність клієнта і членів його сім'ї, що тим самим забезпечує факт особистісної значущості ситуації для адвоката. Крім того, деяку частку відповідальності адвокат несе і перед професійним співтовариством, серед якого він володіє певним професійним авторитетом, професійним іміджем, репутацією.

Відповідно до ст. 12 Правил адвокатської етики своєю діяльністю адвокат повинен стверджувати повагу до адвокатської професії, яку він уособлює, її сутності та громадського призначення, сприяти збереженню та підвищенню поваги до неї в суспільстві. Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на обмеження права особи на захист, професійних прав адвокатів, незалежності адвокатської професії, честі, гідності та ділової репутації своїх колег, піддрив престижу адвокатури та адвокатської діяльності. Цих засад слід дотримуватись у всіх сферах діяльності адвоката, а саме професійній, громадській, публіцистичній тощо. Отже, дія вказаної норми поширюється на всю діяльність адвоката, зокрема діяльність на інтернет-ресурсах [5, с. 16].

5) Адвокатська діяльність вимагає постійної та інтенсивної міжособистісної взаємодії (комунікації).

Діяльність адвоката немислима без комунікативних зв'язків. Спілкування виконує роль регулятора взаємин між адвокатом та об'єктами професійної взаємодії, а саме клієнтом; судом та іншими органами влади, з якими адвокат контактує, здійснюючи захист клієнта; іншими представниками цієї професії та будь-якими іншими особами.

Повсякденна діяльність адвоката має публічний характер, і авторитет адвокатської системи багато в чому залежить від поведінки адвоката під час спілкування з людьми. Окрім цього, слід враховувати, що комунікативна діяльність адвоката має низку психологічних особливостей, що роблять її специфічною, можуть її ускладнювати.

Однією з найбільш важливих психологічних особливостей спілкування адвоката є його професійна спрямованість, пов'язана з необхідністю здійснювати захист, представництво, тобто існує певна «процесуальна» заданість параметрів спілкування. Істотні труднощі в спілкуванні можуть виникати через те, що адвокат вимушений вступати в спілкування, незважаючи на своє ставлення до співрозмовника (часто негативне), на свій психічний стан, бажання спілкуватися, адже спілкування є невід'ємною частиною його діяльності.

Професійне спілкування адвоката може ускладнюватися наявністю психологічних бар'єрів, зумовлених багатьма чинниками, а саме страхом вступати в контакт, неправильним тлумачення намірів сторін, недовірою тощо. До того ж ці бар'єри можуть створюватися штучно та призводити до загострення взаємин чи виникнення конфліктів. Тому дуже важливо оволодіти такими комунікативними уміннями: швидко встановлювати психологічний контакт з незнайомими людьми; здійснювати правомірний психологічний вплив на об'єкти професійної взаємодії; долати психологічні бар'єри в спілкуванні; реалізовувати рольову поведінку; неупереджено сприймати інших людей [6, с. 17–18].

6) Професійна діяльність вимагає від адвоката постійної мобільності та готовності до різних поїздок, відряджень тощо, що також є досить значущим фактором, який впливає на осо-

бистість адвоката. Професійна діяльність адвоката – це робота динамічна, завжди «у русі». Зазвичай його день насичений різними подіями, зустрічами (з клієнтами, з органами досудового розслідування, судовими засіданнями тощо).

7) З розглянутої вище особливості адвокатської діяльності випливає така: робочий час адвоката жорстко не регламентований. Свій встановлений режим роботи (години роботи), звісно, мають адвокатські об'єднання, юридичні консультації тощо. Проте зазвичай діяльність регламентується домовленостями з клієнтами, часом і місцем проведення судових засідань тощо. Крім того, в його діяльності можуть мати місце й екстремні обставини: в будь-який момент свого робочого і особистого часу він може бути викликаний клієнтом для захисту його прав і законних інтересів (наприклад, під час його затримання), під час проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. Все це, природно, вимагає від адвоката постійної мобілізації (зокрема, психологічної) і постійної готовності до відповідних дій [7].

8) Адвокатська діяльність носить інтелектуальний характер (грунтується на розумовій діяльності). Одним із ключових її аспектів є аналіз, синтез, узагальнення великого обсягу та різного роду інформації (часто не тільки правового характеру), що стосується захисту прав і законних інтересів клієнта. Це вимагає високої ерудованості, аналітичності та послідовності мислення, здатності багатостороннього розгляду предмета або будь-якої проблеми, що, звичайно, супроводжується великими нервово-психічними затратами.

Серед особливостей професійної діяльності адвоката слід назвати також підвищені вимоги професії до його особистісних характеристик, професійно важливих якостей.

Як і в будь-якій іншій професійній діяльності, одні фахівці готують себе до труднощів, стійко витримують повсякденні професійні стреси. Для інших юристів розв'язання складних інтелектуальних задач може виявитися досить неприємною стороною професії. Але все ж таки здебільшого володіння професійними знаннями, вміння застосувати їх на практиці, знайти вихід із складної ситуації приносять адвокату радість, дають йому змогу відчувати себе потрібним та корисним [8, с. 61].

Слід вказати на те, що для адвокатської діяльності характерний і творчий характер. Він зумовлений різноманітністю галузей права, завданнями, що вирішуються, особливостями кожної юридичної справи, а також індивідуально-психологічними рисами тих людей, які залучені до юридичної роботи. Творчий характер діяльності адвоката виявляється в тому, що, керуючись нормами права, він вибирає найбільш прийнятні способи дій, методи роботи, що відповідають конкретній ситуації, а також психологічні механізми впливу на її перебіг [3, с. 89].

9) Однією з особливостей адвокатської діяльності є також дотримання принципу конфіденційності та збереження професійної (адвокатської) таємниці, що у своїй сукупності накладають на адвоката певний «психологічний тягар».

Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і найважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва (ч. 1 ст. 10 Правил адвокатської етики).

Термін «конфіденційність» походить від латинського «confidentia», що в перекладі означає «довіра». Отже, якщо йдеться про конфіденційну інформацію, то вона характеризується такими ознаками, як довірча, секретна, що не підлягає розголосу. Довіру в цьому випадку слід розглядати як характеристику взаємовідносин між юристом і клієнтом у певній справі.

Ця властивість передбачає наявність повної відкритості клієнта перед адвокатом, а також правдивості адвоката перед клієнтом.

Відносини, побудовані на довірі, передбачають наявність певних моральних якостей адвоката і клієнта. Йдеться про чесність, справедливість, сумління, гідність та честь. Як говорив Менандр, «моральні якості справедливої людини цілком замінюють закони». Чи можна говорити про високу моральність адвоката, який, дізнавшись від клієнта подробиці вчиненого ним цинічного вбивства, яке вражає своєю жорстокістю, повідомляє їх слідчому для того, щоб справедливо покарати справжнього вбивцю. Таку поведінку, напевно, можна виправдати з позиції звичайної людини, але неможливо з точки зору юридичної етики.

Водночас не можна ставити знак рівності між адвокатом і клієнтом (його злочинами) лише тому, що адвокат знає не збагненні з точки зору нормальної людини подробиці злочинів. Це ставить адвоката в нестерпну психологічну ситуацію, коли він скоріше відмовиться від захисту, ніж вирішить, захищаючи закон, піти проти всього суспільства і власних моральних принципів. При цьому слід пам'ятати, що ступінь довіри багато в чому обумовлена правом, обов'язком та можливістю зберігати таємницю клієнта [9].

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Конфіденційність за своєю сутністю забезпечує адвокатську таємницю, дає змогу сформулювати і підтримувати в суспільстві традиційно стабільний образ справжнього професіонала, здатного ефективно і максимально сприятливо для клієнта вирішити його проблеми [9].

Висновки. Важливість завдань, які покладаються на адвокатів, а також їх особлива роль у житті українського суспільства вимагають, щоб адвокатура України була високопрофесійною, незалежною та ефективною у здійсненні своїх функцій. Створення ефективної та високопрофесійної адвокатури є пріоритетним завданням держави, а стан її діяльності – показником правової захищеності особи у суспільстві. Однак багато адвокатів від самого початку своєї кар'єри відчувають серйозні труднощі, пов'язані не тільки з відсутністю професійного досвіду, але й з психологічною невідповідністю до вирішення низки комунікативних, емоційних і когнітивних проблем, що виникають у ході виконання ними своїх професійних функцій [10, с. 246]. У статті було проаналізовано окремі психологічні особливості адвокатської діяльності та їх вплив на особистість адвоката. Знання специфіки адвокатської діяльності буде неповним без розуміння її психологічних особливостей.

Професія адвоката вимагає від її представників високої моралі, професійності та толерантності. Водночас, як вже зазначалось, цей вид діяльності супроводжується великим психологічним навантаженням, що може породжувати надмірну емоційність або емоційне виснаження, стрес тощо.

З огляду на це розуміння психологічних особливостей адвокатської діяльності і психологічна компетентність адвоката

сьогодні повинні бути не бажаним доповненням його професійної майстерності, а її обов'язковим компонентом.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
2. Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України 9 червня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unba.org.ua/assets/uploads/3ae9a115a40b9a5bc04f_file.pdf.
3. Терлецька Л.Г. Соціально-психологічні особливості взаємодії адвоката та інших учасників юридичного конфлікту / Л.Г. Терлецька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2 (2). – С. 87–95.
4. Юридична психологія : [підручник для вищ. навч. закладів і фак.] / В.Г. Андросюк та ін. ; ред. Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Ін Юре, 2000. – 351 с.
5. Русанова О.І. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством / О.І. Русанова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – Вип. 10-1 (2). – С. 14–16.
6. Савченко Г.В. Навчально-методичний посібник з організації та проведення тренінгу «Професійно-психологічна підготовка суддів» / Г.В. Савченко. – К. : ТОВ «Горизонт», 2016. – 78 с.
7. Минин Д.С. Эмоционально-личностные предикторы психического выгорания адвокатов в различных видах судопроизводства : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Д.С. Минин ; Российский госуд. педаг. университет им. А.И. Герцена. – СПб., 2016. – 24 с.
8. Івашкевич І.В. Психологічні чинники становлення професійної компетентності майбутніх юристів : автореф. дис. ... канд. психол. наук / І.В. Івашкевич ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2017. – 24 с.
9. Малига В.А. «Конфіденційність» та «професійна таємниця» як юридичні категорії: зміст та співвідношення / В.А. Малига, В.Л. Станкевич // Європейські перспективи. – 2012. – № 4 (1). – С. 24–32.
10. Скрябін О.М. Місце навчальної дисципліни «психологія адвокатської діяльності» у процесі професійно-психологічної підготовки студентів юридичних факультетів / О.М. Скрябін // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 245–249.

Мазур М. Р. Психологические особенности адвокатской деятельности

Аннотация. В статье освещены отдельные психологические особенности адвокатской деятельности в уголовном производстве.

Ключевые слова: уголовное производство, адвокат, адвокатская деятельность, психологические особенности, защита.

Mazur M. Psychological features of legal practice

Summary. In the article some psychological features of legal practice in criminal proceedings are analyzed.

Key words: criminal proceedings, attorney, legal practice, psychological features, defense.